

Мария Деянова / Maria Deyanova

**ДОКУМЕНТАЛНИ СВИДЕТЕЛСТВА ЗА ДЕЙНОСТТА
НА БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА ОБЩИНА
В КАРЛОВО ДО ОСВОБОЖДЕНИЕТО**

**Documentary Evidence for the Activities of
the Bulgarian Revival Municipality in Karlovo until
the Liberation**

Abstract: The Bulgarian municipality in Karlovo, established during the period of the National Revival, in the epoch of Tanzimat, became an institution of local self-government, protecting the interests and prosperity of the community.

The municipality worked for the development of education in the Revival town. In addition to the implementation of fiscal and intermediary functions it organized the construction of public buildings and rose for the support of public institutions like churches, schools, etc.

From the available historical documents, it is clear that the Karlovo municipality actively participated in the movement for independent Bulgarian church hierarchy and national emancipation in the Plovdiv diocese.

Keywords: Karlovo, Bulgarian National Revival, church independence, Revival municipality, documentary evidence.

Формирането на Българската община в Карлово е сложен и продължителен процес. Неговите корени и предпоставки трябва да се търсят и в първичните прояви на организираност на българската общност в Карлово през Възраждането. Определяща роля за неговото развитие има и самото състояние на османската феодална държава, която, в определени рамки, го поставя в зависимост от целите си¹.

Попадналите в условията на османския теократизъм българи съумяват повсеместно да съхранят и да доразвият известни самоуправителни функции преди всичко в рамките на териториални или съседски общности от рода на източноправославните църковни общини, градската квартална община – махалата, православната енория, сдруженията на занаятчии и търговци – еснафите и др.²

Общите черти, формите, функциите, отделните елементи на общинското управление по българските земи се очертават през XV–XVIII в. През този период съществува по-скоро *корпорация*, включена в системата на османския

феодален строй, отколкото българска автономна социално-икономическа организация, която да организира своята дейност по законите на обичайното право³.

Традициите за общинското самоуправление в селищата, включени във вакъфите, се създали главно поради запазването на християнското вероизповедание на българското население⁴. Селищата от този вид са под пряката власт на своите държатели или на техните пълномощници. Те управляват подвластното население, разпределят и събират полагаща им се рента, издават владелски документи за обработваемата земя, дават разрешения за встъпване в брак с другоселец и др.⁵

Податки за съществуването на самоуправителна българска структура в града в средата на XVII в. намираме и в историята на учебното дело. През XVII в. в Карлово като учител и „изкусен книжовник“ работи „Аврам йерей син Димитриевич“ (1630–1710 г.)⁶.

Още от 1779 г. Карлово има добре уредено общинско училище с добре избран учителски персонал, получил образованието си в гръцки училища⁷, а Райно Попович пише, че карловци се възбудили за учение още от 1817 г.⁸ Тези данни ни дават основание да предположим, че общинска институция в града е съществувала и действала още от средата на XVIII в.

В Карлово през Възраждането се обособяват градски махали, в които местните българи са обхванати на териториален принцип. Махалата е най-малката структурна, организационна и административно-фискална единица в града. Тя се оформя на етнически или религиозен принцип и на практика представлява една компактна териториална общност. Нейните членове са обвързани с колективна отговорност. Тя действа като самостоятелна юридическа личност в отношенията си с институциите на властта. Градската махала излъчва свои представители и рядко признава едноличното представителство⁹. Главните функции на българските махалебашии са фискалните, както и обезпечаването на изпълнението на възложените от властта държавни повинности¹⁰.

Вероятно българските махали Шахин и Табашката в Карлово се оформят още през XVI в. През XVIII в. продължава процесът на разрастването на християнското население и обособяването на български християнски махали в Карлово. През XIX в. българи в града живеят вече компактно в няколко отделни махали. В документите те са посочени като Шан (Шахин, Шахън) махала, Пею махала, Сърб махала, Михал махала, Табак махала, Паракендиска махала¹¹.

Фискалната практика в Османската империя детерминира не само статута на поданиците, но има роля и в моделирането на техните корпорации. Притокът на хора към града поставя проблеми около тяхното интегриране, спазване от тяхна страна на приетите норми на живот и др. Изработените по отношение на махалата стереотипи се прилагат и към пришълците. Подобни гаранции се поемат в различни случаи от населението на махалите, от т.нар. кефили – гаранти¹².

В началният период на формирането на българското самоуправление в Карлово значима роля играе българското обичайно право. На християните е позволено да уреждат правоотношенията си по своите обичаи, доколкото това не вреди на османската държава¹³.

Така в Карлово започва да се формира една обща за всички православни институция и в рамките ѝ отделни групи българи влизат все по-често в контакт и систематизират отношенията си. Може да се предположи, че по отношение на фискалните си функции българската община в Карлово започва да се формира от XVIII в. основно за самостоятелно осъществяване на данъчните задължения на местните българи към османската власт¹⁴.

Някои основни обстоятелства през Възраждането при формирането и развитието на българските общини са сходни в различните селища. Освен фискалната практика, определена роля за това вътрешно сцеление на българската общност в Карлово играе и обогатяването на социалните потребности на местните българи. Главна предпоставка за това е нарастването на техните материални възможности. Друг фактор е увеличаването на броя на българите в града, тяхното бавно, но неотклонно навлизане в различни стопански сфери, които създават предпоставки да имат като индивиди и общност по-големи потребности и по-големи възможности за осъществяването им¹⁵.

Цялата социална организация на българите в Карлово предполага не само ежедневни контакти помежду им, но и взаимодействие в различни случаи като издължаването на данъците, изпълняването на различни ангарии, взаимното свидетелстване пред съда, опазването на обществения ред и норми, съвместното осигуряване на материалните основи на култа и други. Това довежда до някаква вътрешна организираност в общността и разпределение на задачите. Всички тези връзки разширяват обществените контакти извън микросоциалните общности и довеждат до създаване на връзки от общоградски мащаб¹⁶.

В този специфичен вид институция, наподобяваща община, християнското население в града осъществява своята обществена организация, ръководена от определени първенци.

В условията на икономически подем през първата половина на XIX в. и бързото нарастване на населението, селището се издига като град с променен демографски облик в полза на българското население. В такива градове „предимно в областта на Стара планина и Средногорието“ най-рано се създават *български*, а не източно-православни общини¹⁷.

Карловската българска възрожденска община се формира именно тогава, през 30-те – 40-те години на XIX в. Образоването на община стимулира възрожденския процес¹⁸ и неслучайно в такива селища като Карлово този процес започва най-рано. През Ранното възрождане функциите ѝ са предимно посреднически, но по времето на Танзимата общината все повече защитава интересите на своите граждани¹⁹.

Свидетелства за съществуването и дейността на българска община в Карлово преди периода на реформите в Османската империя се откриват в Плов-

дивската митрополитска кондика. Храмът „Св. Петка“ в Пловдив е построен от основи през 1836 г. със средства, събрани изцяло от българи. В митрополитската кондика е вписан протокол с дата 15 март 1837 г., в който са посочени главните дарители: Вълко и Стоян Чалъкови, Тодор, Недельо, Искро Вълкович, бакали, арабаджии, кафтанджии и други от българските селища Копривщица, Клисура, Аджар, Бачковския манастир. Една запазена сметка прибавя към дарители още Салчо Чомаков и общините Карлово и Сопот. Събраната сума е 108 хиляди гроша, от която 80 хиляди са изразходвани за построяване на храма и 28 хиляди за „малкото училище в църковния двор за бедни деца“²⁰.

Участието на двете общини с материални средства в строежа на обществени сгради в епархийския център Пловдив е израз на засилената политическа активност, още повече, че построяването на този храм и училището при него има голяма политическа роля с оглед движението за национална еманципация²¹.

Дейността на общините за развитието на българското просветно дело през 40-те год. на XIX в. е документирана богато в кореспонденцията на Александър Екзарх с голям брой български общини от това време, включително и Карлово²².

Училищата в Карлово са ръководени от училищни настоятели. Ръководството и издръжката на училищата е опряна на широкото участие на гражданството. Образователното дело в Карлово обхваща всички социални слоеве от населението.

Една от основните дейности на Общината, с особено важно значение за всички граждани, е подпомагането на образователното дело и културното развитие на местната българска общност. Периодът от края на 30-те години до средата на 60-те години на XIX в. в града се характеризира с разцвет на българското училищно дело и просвета. Голяма заслуга за това има и българската община в Карлово със своята народополезна дейност.

Главна заслуга за издръжката на новобългарското училище имат еснафските организации и организираното от общината събиране на средства от гражданите²³. Карловска община поема инициативата за изграждането на общинските училища. Икономическото замогване на селището позволява общината да отделя средства за издръжката на училищата. В това отношение роля имат и частните дарения.

За уредбата и издръжката на училището се грижи общината и църковно-училищното настоятелство. Парични средства се събират от еснафските сдружения и от частни лица – търговци и занаятчии, които внасят ежегодни суми в училищната каса. Състоянието на училищата в Карлово е постоянно предмет на внимание не само на общината и на настоятелството, но и на цялото местно население.

В писмо от 8 март 1847 г. до Александър Екзарх училищните настоятели в Карлово описват трудностите по поддръжката на училището и преди всичко по изплащане заплатите на учителите²⁴.

Карловската община поддържа връзки и с Васил Априлов. Писмото на Васил Априлов от Одеса от 5 декември 1841 г. е адресирано до „*Любородните Господа Кметове и Попечители училища*“²⁵.

Общините откриват и обзавеждат училищата, назначават и контролират учителите и се грижат за набавяне на учебници и учебни помагала. Много градски общини изпращат деца за обучение в други градове. Така например за изпращането на Брайко Хаджигенов в Габровското училище съдействат карловските първенци Иван Гешов, Христо Т. Павлов, Никола, Петър и Митко Илиев, които молят Неофит Рилски да приеме младия карловец, за да усвои при него новия взаимоучителен метод²⁶.

През 1869 г. карловци започват да работят за изграждането на нова сграда на мъжкото училище. С грижата по организацията на строежа явно се заемат общинските съветници в града. За строежа на новото училище от касата на църковно-училищното настоятелство на „*Старейшините Градски*“ е отпусната сумата 569, 20 гроша за „*основата за построение на ново Училище... за закупуване на къща и една част празно място*“²⁷, за да стане новото училище по-голямо и с по-широк двор²⁸.

След Кримската война (1853–1856 г.) общините се превръщат в официални представители на българското население пред османската власт като поемат върху себе си изцяло или частично много административни, фискални, просветни и други функции.²⁶ Такъв е примерът и с Карловската община, избрана през 1864 г. и натоварена да се грижи за „*всичките обществени работи*“²⁹.

Поредицата от административни реформи, чието начало поставя Хатихумаюнът, целели разширяване сферата на действие на общините и тяхното укрепване като институции, пряко подчинени на централната власт. В този смисъл законът за вилаетите от 1864 г. регламентира новия статут на общините и определя тяхното място и роля в османската държава³⁰.

Цялостният процес на формиране и развитие на българската община през Възраждането, реформите на османската власт в сферата на местното самоуправление, икономическото развитие на града, напредъкът в просветното дело и началните прояви на църковното движение, както и първите прояви на организираност на българската общност в Карлово се явяват като необходими и важни предпоставки за формирането на официално призната от властта Карловска българска община.

Реформите, предложени в Закона за вилаетите, приет през 1864 г., фактически регламентират статута и дейността на българските общини³¹, включително и на Карловската като официално призната единица, част от османската административна система³².

Създаването на официално призната българска община в Карлово е в интерес на местните българи. Като цяло регламентираният от Закона за вилаетите официален статут на иновърните общини не променя главните насоки в практическата дейност на Карловската община.

Свидетелство за организацията и дейността на българска община от по-късно време в Карлово е документ от 15 август 1864 г.³³ Годината съвпада с изработването на Закона за вилаетите в Османската империя, но е от три месеца преди неговото практическо въвеждане.

Следващият избор на мухтар и старейшенски съвет в Карлово е на 11 август 1865 г. За това свидетелства документ със следния текст³⁴: *„С божията милост и пожелание народно потвърдися и наредися общество на църковните дела и школки следующите членове за една година: Първи – Г. Нено Бенчов, Г. Георги Ч. Тунтев, Г. Иван Минчов, Г. Вълку Н. Чавушев, Г. Иван Хр. Фарнуски, Г. Пенчу М. Божинов, Г. Никола В. Трантеев, Г. Иван Стайков, Г. Генку А. Божинов, Г. Иван Д. Кескинев и се даде общия печат: едната част у Г. Нена Бенчов; втора част у Г. Пенча М. Божинов; трета част у Г. Георги Тентев; мохтарския у Г-на Генка А. Божинов.“*

Вероятно изборът на нов старейшински съвет и мухтар е пак за другите български махали, а Шан махала, като най-голяма, има свой печат и мухтар. Документът регламентира по-ясно правомощията и задачите на избраното „общество“ – да се грижи за „църковните дела и школки“ за една година.

Движението за църковна независимост в Карлово е част от общобългарското движение за отхвърляне властта на Цариградската патриаршия над българския народ. Карловци, организирани от своята община, подкрепят почти всички инициативи на Пловдивската българска община в борбата срещу гръцкия митрополит Хрисант и всички следващи инициативи, довели до извоюване на българската църковна независимост.

В начало на Кримската война жителите на Копривщица, Карлово, Сопот, Калофер, Клисура, Аджар подават до Цариградската патриаршия обширно изложение против Хрисант, в което описват злоупотребите на владиката. Гръцкият архирей е обвинен, че събира многобройни тежки данъци и такси „повече, отколкото стига ръка на сиромаси да дадат“, глобява свещениците, анатемосва първенците и чорбаджиите³⁵. Под текста „Касаба Карлово“ е печатът на карловската община, изработен през 1844 г. с надпис: „Касаба Карлово – Шан махалеси“. Освен печата на Касаба Карлово – Шан махалеси, под изложението личат подписите и печатите на Никола Пулиев, Христо Пульов, Васил Д., Георги Лазаров, Ненку Петков, Димитриа Николаев, Иванчу Лазаров, Рачу Василев, Янкол Тодоров, П. Д. Папазоолу, Васил Христов, Бочу Цочув, Йован Енкув, Хито Кръстов, Пейчо (или Иванчо) Х. Димитров (инициалите на печата са И. Х. Д. 1850 г.)³⁶

Движението за независима българска църква се засилва особено през 60-те години на XIX в., когато карловските търговци, занаятчии и представители на интелигенцията влизат в управата на църковно-училищното настоятелство и общината и застават начело, като повеждат борбата на цялата карловска християнска общност.

През февруари 1856 г. Високата порта издава Хатихумаюна, в който обещава да зачита историческите и фактическите права на всички религии и

църкви в империята, да толерира образованието и просветата на роден език. Това дава законни основания на българите да създадат своя национална църква и освобождава културно-националните им инициативи от подозренията за бутовнически и незаконни действия³⁷.

На 16 декември 1856 г. българските общини от Пловдив, Карлово, Калюфер, Аджар, Сопот, Клисурса и Копривщица изпращат поредно обръщение до Високата порта. В него представителите на местното самоуправление се оплакват, че българският народ е изоставен като сираче срещу „лукавото гръцко духовенство“. Те заявяват, че „мъчителното поведение от страна на гръцките владци става вече нетърпимо и несносно всъду по България“ и изразяват „горещи желаниа и прошения за възстановление народна Българска йерархия“³⁸.

На 10 февруари 1857 г. селищата от Пловдивската епархия изпращат ново прошение до Високата порта, в което още веднъж се оплакват от действията на митрополит Хрисант, като категорично заявяват, че не желаят повече гръцкия архирей. Просителите изразяват опасения, че новият владика може да бъде също грък и настояват неговият наследник на митрополитския престол в Пловдивската епархия да бъде българин – „нам еднородец“³⁹.

Писмото е подпечатано с печатите на Касаба Карлово и на общините от други селища от нахия Гьопса, а именно село Сопот, с. Горно Киселери (Каравелово), войнишка махала, с. Слатина, Карасарлие (Столетово), Дъбене, с. Арапово, Михилци, Митиризово, както и еснафски сдружения и жители на тези селища.

Под него се подписват и слагат своите печати много видни карловци като Никола Пулиев – ръководител на карловската община, следват четири печата с османотурски текст (печати на еснафски организации), Васил Христов, Ненку Петков, Никола Пав. Пулев, Павли Николов, Митку Николаев, Рачу Василев, Иван х. Димитров, Йован Енкуф, Кирку Маркув (печатът му е с инициали на кирилица, годината е 1844 г.)⁴⁰.

През април 1857 г. пловдивските общинари започват да събират данни от църквите, училищата, манастирите и от общините в селищата от епархията за злоупотребите на владиката⁴¹. Карловската община организира събирането на данни за злоупотребите на Хрисант в селищата от Карловския район.

През същия месец на 1857 г. карловската община изпраща писмо, подписано от Никола Пулиев до Салчо Чомаков в Пловдив, в което го уведомява, че изпращат селския пълномощник Тотю с векилнаме-пълномощно и колективна жалба против Хрисант⁴².

„Господине Салчо !

Карлово април 1857 г.

С ваши човек в писмото какво в неделя ще се найде векилинът ни в Пловдив понеже някои села закъсняха да дойдат да ся подпишат за това днес изпращаме векилинът ни Тотя, който ни е селският векилин заедно с векилнамето.

А ний от тука пожелаваме благополучно успех на предприятието ни сме Покорни Никола Пулиев“.

През 1857 г. д-р Стоян Чомаков, който е начело на пловдивското движение, приканва общините от епархията да съобщят на населението, че Хрисант е свален и да не допускат да се събира повече владичина от негово име. Писмо на Чомаков от 26 юни 1857 г. е адресирано до „началниците и стареите в Карлово – Г-да Никола и Христо Пулиеви и Г-н Иванчо х. Димитров в Карлово“. Чрез тях той се обръща към началниците и стареите на 17 села в Карловско⁴³.

1860 е годината на най-драматичния момент в борбата на българите за духовна самостоятелност. Патриаршеския събор, продължил две години (1858–1860 г.) ясно показва на българите, че мирната алтернатива е невъзможна⁴⁴.

По време на т.нар. Великденска акция на 3 април 1860 г. в българската църква „Св. Стефан“ в Цариград Иларион Макариополски отказва да произнесе името на патриарха и фактически обявява отхвърлянето на духовната патриаршеска власт от българите⁴⁵.

В Карлово, по примера на други български градове, на 29 май 1860 г. изхвърлят името на гръцкия патриарх от богослужението и го заменят с това на султана⁴⁶.

Процесът на активно приобщаване на епархии и селища към прокламираната на 3 април 1860 г. църковно-народна самостоятелност намира една от най-категоричните си изяви в Узунджовското прошение от 15 септември 1860 г. Този документ, лансиран в хода на ежегодния панаир, провеждан в с. Узунджово⁴⁷, е подписан от представители на различни селища от българската етническа територия. Според проф. В. Бонева това е първият по хронология акт на регистрирана на едно място и по едно време воля на нацията за йерархичен суверенитет⁴⁸.

Териториалният обхват на селищата, чиито жители се ангажират с прошениято, е достатъчно широк, за да се приеме като основателна тезата на Георги Раковски за общонационалния характер на акта⁴⁹. Макар и неизлъчени по класическите принципи на модерния парламентаризъм, тези жители носят ясно съзнание за значимостта на своите политически действия, както и национално самочувствие⁵⁰. Под този документ слагат подписите си и 38 търговци от Карлово⁵¹.

На 8 октомври 1860 г. лидерите на столичната българска община депозират пред Високата порта Узунджовското прошение от 15 септември 1860 г., съдържащо 726 подписа на българи, 10 епархиални центъра и още 22 селища, положени под искането за независима йерархия.

Карловската община подкрепя действията на създаденото през 1861 г. Пловдивско епархийско настоятелство. В касовата книга на настоятелството като приходи и разходи за 1864–1872 г. са вписани суми, които община Карлово и селищата от нахия Гьопса редовно внасят за разходите на настоятелството, за църковни данъци, за издръжка на митрополит Паисий и семейството му

и за издръжка на представителя на Пловдивската епархия в Цариград – д-р Стоян Чомаков⁵².

„1864 г., л. 23. Помощ за представителя Г-на Доктора (д-р Стоян Чомаков) от разни места:

март – май Карлово – 1250 гроша

март – май Клисурса – 500 гроша

март – май Сопот – 500 гроша

март – май Хаджар – 500 гроша

август – ноември Карлово – 1250 гроша

март – Карлово – 750 гроша.“

И след приключването на Църковно-народния събор през 1871 г., който приема Устава за управлението на Българската екзархия, българската община в Карлово чрез черковното настоятелство в Пловдив продължава финансово да подпомага българските църковни институции в Цариград. За това свидетелстват писма от Пловдивското черковно настоятелство до общината в Карлово за периода 1871–1872 г.⁵³

„Почтений приятели в Карлово!

Имате препис от писмо на св. Цариградски български синод от съдружието на което види се, че за удовлетворение на материалните си нужди общо събрано ся решило епархиалните общини от всяка за в помощ на едно количество. За нашата Епархия, както видите преписа определила се да внесем лири турски 50, които разпределихме, пада се на всяка община да внесе лири турски 6.

Умолявате се прочее като половината за определеното за всяка година помощ и представителя Г-на Чомакова гроша 1500. Април 1871 г.“

Мястото на Карлово в църковната борба се определя от участието му в мощното движение в Пловдивската епархия. Участието на жителите на подбалканския град, организирани от своята българска община, в църковно-националното движение е израз на нарасналата политическа активност на будното карловско население и стремежа му към национална еманципация.

В условията на османското политическо владичество и на духовната власт на Цариградската патриаршия, българската община в Карлово се превръща в институция на местното самоуправление, защитаваща интересите и просперитета на общността, с принос за извоюване на църковно-националната самостоятелност и за развитието на учебното и просветното дело във възрожденския град.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ **Иванова, Св.** Към предисторията на Русенската община през XVII–XVIII век. – В: Алманах за историята на Русе, том I. Русе, 1996, с. 51.

² **Грозданова, Е.** Българските общини и самоуправление през периода на османското владичество (XV–XVIII в.). – В: Национална научна конференция

„Българската община и местното самоуправление. Възрожденските традиции“, Пазарджик, 11–12 окт. 2000 г. НСОРБ, 2001, с. 18.

³ **Маркова, Л. В.** Сельская община у болгар в XIX в. – В: Труды Института етнографии имени Миклухо-Маклая. Т. 62. Москва, 1960, 6–109.

⁴ **Христов, Хр.** Българските общини през Възраждането. София, 1973, с. 67.

⁵ Пак там.

⁶ **Иванов, Й.** Български старини из Македония. София, 1931, с. 254; **Балчев, Вл.** Книжовни прояви в Карлово и Карловско през периода от XVII в. до началните десетилетия на XIX в. – В: Информационно-документален сборник, том I. Пловдив, 1987, с. 122; **Цонев, Б.** Славянски ръкописи и старопечатни книги в Народната библиотека в Пловдив. София, 1920, с. 173; **Унджиев, Ив.** Карлово. История на града до Освобождението. София, 1968, с. 87.

⁷ **Славчев, Н.** Карлово като стар културно-просветен и народен център. – Пловдивски окръжен вестник, 30.03.1928 г., XVI, бр. 477.

⁸ Унджиев, Ив. Цит. съч., с. 89.

⁹ **Иванова, Св.** Данъчното облагане на населението в българските градове и формирането на неговите институции (XVII–XVIII). – В: Известия на държавните архиви, 65. София, 1993, с. 87.

¹⁰ **Иванова, Св.** Цит. съч., 80–81, 82–84, 90.

¹¹ НБКМ-ОАК, сигн.88 а.е.1186., а. е. 50, а. е. 30 а, 30б.; НБКМ-БИА, ф. № 542; **Унджиев, Ив.** Цит. съч., с. 42; Фонд ИМ. Инв. № 93. Тефтер за суми събирани от махали 1853–1877 г.; Фонд ИМ. Инв. № 91. Тефтер за събиране на данъка харач 1850–1858 г.; НБКМ-БИА, Кол. 25. а. е. 97, л. 20. Главна книга на Карловската община.

¹² **Манолова, М.** Правното положение на българската община през последните десетилетия на османското владичество. – В: Известия на института за правни науки. Т. XXI. София, 1967, с. 184.

¹³ Пак там.

¹⁴ **Иванова, Св.** Цит. съч., с. 56.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ **Маркова, З.** Българското църковнонационално движение до Кримската война. София, 1976, с. 76.

¹⁸ **Георгиева, Цв.** Възрожденският Сопот. Пловдив, 1987, с. 54.

¹⁹ Пак там.

²⁰ НБКМ-БИА ф. 22 а. е. 829. Сметка за постройката на старата църква „Св Петка“ на тепе Алтъ л. 1-2; **Генчев, Н.** Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, с. 138.

²¹ **Георгиева, Цв.** Цит. съч., с. 137, 138.

²² **Христов, Хр.** Цит. съч., с. 277.

²³ НБКМ-БИА, Кол. 25. а. е. 98, л. 51. Дневник на църковно-училищното настоятелство.

²⁴ НБКМ-БИА, II -А, инв. № 5325; **Унджиев, Ив.** Цит. съч., с. 102.

²⁵ НБКМ-БИА ф. 22 а.е. 712, л. 1.

²⁶ **Унджиев, Ив.** Цит. съч., с. 103; **Шишманов, Ив.** Нови студии из областта на Българското възрождане. I. В. Е. Априлов, Неофит Рилски, Неофит Бозвели. – В: Сб. БАН, кн. XXI. София, 1926, с. 86.

²⁷ НБКМ-БИА, Кол. 25. а. е. 98, л. 25. Дневник на църковно-училищното настоятелство.

²⁸ Македония, 1.02.1860, III, бр. 10; **Унджиев, Ив.** Цит. съч., с. 150.

²⁹ НБКМ-БИА, Колекция кондики, II А 7740, а. е. 94, л.3; **Унджиев, Ив.** Цит. съч., с. 46.

³⁰ **Христов, Хр.** Цит. съч., с. 74.

³¹ Пак там.

³² **Паскалева, В.** За самоуправлението на българите през Възраждането. – В: ИИИ, т. 14-15. София, 1964, с. 70.

³³ НБКМ-БИА, Колекция кондики, II- А 7740, а.е. 94. л.3; **Унджиев, Ив.** Цит. съч., с. 46.

³⁴ НБКМ-БИА, Кол. № 25, а. е. 94. Тетер на Карловската градска община.

³⁵ НБКМ – БИА, Колекция кондики II-А 5827.

³⁶ Пак там.

³⁷ **Генчев, Н.** Цит. съч., с. 183.

³⁸ НБКМ-БИА, II-А, 1615. **Георгиев, Й. п.** Материали по църковната борба. – В: Сб. НУНК, кн. XXIV, 1908, с. 263, 264; **Генчев, Н.** Цит. съч., с. 185, 186.

³⁹ НБИВ-БИА, ф 2 а. е. 171, л. 48.

⁴⁰ Пак там.

⁴¹ НБИВ-БИА, ф. 2 а. е. 319, л. 1-2.

⁴² Пак там.

⁴³ НБКМ-БИА, II- Д 822. Писмо от д-р Стоян Чомаков до почитаемите началници и старей в Карлово.

⁴⁴ **Бонева, В.** Българското църковнонационално движение 1856–1870. София, 2010, с. 133, 170, 171, 182; Български книжици, г. III, 1860, кн. 16, с. 256.

⁴⁵ **Ников, П.** Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. София, 1971, 149–155.

⁴⁶ България, II, 21.06.1860 г., бр. 66; **Унджиев, Ив.** Цит. съч., с. 140.

⁴⁷ България, г. II, 5.10.1860, бр. 81.

⁴⁸ **Бонева, В.** Цит. съч., с. 283.

⁴⁹ Дунавски лебед, г. I, 29.09.1860 г., бр. 3; **Бонева, В.** Цит. съч., с. 285.

⁵⁰ **Бонева, В.** Цит. съч., с. 286.

⁵¹ България, г. II, 5 октомври 1860, бр. 81.

⁵² РДА-Пловдив, ф. 10088 к. Черковно настоятелство – Пловдив, материали от 1864–1872 г., л. 1, 22, 23, 32, 56, 72, 79, 80.

⁵³ РДА-Пловдив, ф. 10088 к. Черковно настоятелство – Пловдив, материали от 1864–1872 г. л. 134, 172.

ЛИТЕРАТУРА / REFERNCES

Балчев, Вл. Книжовни прояви в Карлово и Карловско през периода от XVII в. до началните десетилетия на XIX в. – В: Информационно-документален сборник, том I. Пловдив, 1987 [Balchev, Vl. Knizhovni proyavi v Karlovo i Karlovsko prez perioda ot XVII do nachalnite desetiletiya na XIX v. – V: Informatsionno-dokymentalen sbornik, tom I. Plovdiv, 1987].

Бонева, В. Българското църковнонационално движение 1856–1870. София, 2010 [Boneva, V. Balgarskoto tsarkovnonatsionalno dvizhenie 1856–1870. Sofiya, 2010].

Генчев, Н. Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981 [Genchev, N. Vazrozhdenskiyat Plovdiv. Plovdiv, 1981].

Георгиев, Й. п. Материали по църковната борба. – В: Сб. НУНК, 1908, кн. XXIV [Georgiev, Y. p. Materiali po tsarkovната borba. – V: Sb. NYNK, 1908, kn. XXIV].

Георгиева, Цв. Възрожденският Сопот. Пловдив, 1987 [Georgieva, Tsv. Vazrozhdenskiyat Sopot. Plovdiv, 1987].

Грозданова, Е. Българските общини и самоуправление през периода на османското владичество (XV–XVIII в.). – В: Национална научна конференция „Българската община и местното самоуправление. Възрожденските традиции“, Пазарджик, 11–12 октомври 2000 г. НСОРБ, 2001 [Grozdanova, E. Balgarskite obshtini i samoupravlenie prez perioda na osmanskoto vladичество (XV–XVIII v.). – V: Natsionalna nauchna konferentsiya Balgarskata obshtina i mestnoto samoupravlenie. Vazrozhdenski traditsii, Pazardzhik, 11–12 oktomvri 2000 g. NSORB, 2001].

Иванов, Й. Български старини из Македония. София, 1931 [Ivanov, I. Balgarski starini iz Makedoniya. Sofiya, 1931].

Иванова, Св. Данъчното облагане на населението в българските градове и формирането на неговите институции (XVII–XVIII). – В: Известия на държавните архиви, 65. София, 1993 [Ivanova, Sv. Danachno oblagane na naselenieto v balgarskite gradove i formiraneto na negovite institutsii (XVII–XVIII). – V: Izvestiya na darzhavnite arhivi, tom 65. Sofia, 1993].

Иванова, Св. Към предисторията на Русенската община през XVII–XVIII век. – В: Алманах за историята на Русе, том I. Русе, 1996 [Ivanova, Sv. Kam predistoriyata na Rusenskata obshtina XVII–XVIII vek. – V: Almanah za istoriyata na Ruse, tom I. Ruse, 1996].

Манолова, М. Правното положение на българската община през последните десетилетия на османското владичество. – В: Известия на института за правни науки. Т. XXI. София, 1967 [Manolova, M. Pravnoto polozhenie na balgarskata obshtina prez poslednite desetiletiya na osmanskoto vladичество. – V: Izvestiya na Instituta za pravni nauki. T. XXI. Sofia, 1967].

Маркова, З. Българското църковно-национално движение до Кримската война. София, 1976 [Markova, Z. Balgarskoto tsarkovno-natsionalno dvizhenie do Krimskata voyna. Sofia, 1976].

Маркова, Л. В. Сельская община у болгар в XIX в. – В: Труды Института этнографии имени Миклухо-Маклая, т. 62. Москва, 1960, с. 6–109. [Markova, L. V. Selskaya obshtina u bolgar v XIX v. – V: Trudy Instituta yetnografii imeni Miklukho-Maklaya, t. 62. Moskva, 1960, s. 6–109].

Ников, П. Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. София, 1971 [Nikov, P. Vazrazhdane na balgarskiya narod. Tsarkovno-natsionalni borbi i postizheniya. Sofia, 1971].

Паскалева, В. За самоуправлението на българите през Възраждането. – В: ИИИ, т. 14-15. София, 1964 [Paskaleva, V. Za samoupravlenieto na balgarite prez Vazrazhdaneto. – V: III. T. 14-15. Sofia, 1964].

Славчев, Н. Карлово като стар културно-просветен и народен център. – Пловдивски окръжен вестник, XVI, 30.03.1928 г., бр. 477 [Slavchev, N. Karlovo като

star kulturno-prosveten i naroden tsentar. – Plovdivski okrazhen vestnik, XVI, 30.03.1928, br. 477].

Унджиев, Ив. Карлово. История на града до Освобождението. София, 1968. [Undzhiev, Iv. Karlovo. Istoriya na grada do Osvozhdenieto. Sofiya, 1968].

Христов, Хр. Българските общини през Възраждането. София, 1973 [Hristov, Hr. Balgarskite obshtini prez Vazrazhdaneto. Sofia, 1973].

Цонев, Б. Славянски ръкописи и старопечатни книги в Народната библиотека в Пловдив. София, 1920 [Tsonev, B. Slavyanski rakopisi i staropечатni knigi v Narodnata biblioteka v Plovdiv. Sofia, 1920].

Шишманов, Ив. Нови студии из областта на Българското възраждане. I. В. Е. Априлов, Неофит Рилски, Неофит Бозвели. – В: Сб. БАН, кн. XXI, София, 1926 [Shishmanov, Iv. Novi studii iz oblastta na Balgarskoto vazrazhdane. I. V. E. Aprilov, N. Rilski, N. Bozveli. – V: Sb. BAN, kn. XXI, Sofia, 1926].

СЪКРАЩЕНИЯ / ABBREVIATIONS

ИДА – Известия на държавните архиви

ИИИ – Известия на Института за история

НБИВ-БИА – Национална библиотека “Иван Вазов” – Пловдив – Български исторически архив

НБКМ-БИА – Национална библиотека “Кирил и Методий” – Български исторически архив

НБКМ-ОАК – Национална библиотека “Кирил и Методий” – Ориенталска архивна колекция

РДА – Пловдив – Регионален държавен архив – Пловдив

Сб БАН – Сборник на българската академия на науките

Сб НУНК – Сборник за народни умотворения, наука, книжнина